

ובכל־זאת דרשו מאתנו (ועדיין רבים דורשים מאתנו) שנבוא להסכם עם המרצחים כמו שבאו אתם להסכם ממשלות אחרות, כאילו יש להרשות לקנאים המתאבדים האלה לסחוט אותנו ולהכניע אותנו. ודאי שהוכח שוב ושוב שכניעה לטרור מוליכה רק לעוד טרור. אולם לעולם לא יידע איש באיזה מחיר עלה הדבר לממשלת ישראל לדחות את דרישות המחבלים ומה היה טיב ההרגשה ששום פקיד ישראלי הפועל בחוץ־לארץ אינו בטוח לגמרי ממוות שלוח במעטפת־נפץ, שלא לומר מאומה על העובדה שכל עיירת־ספר שקטה בישראל יכלה להיעשות (כמו שקרה הדבר באחדות מהן) גיא־חזיון לשחיטות שנגרמו על־ידי קומץ מטורפים שחונכו על שנאה ועל האמונה שיוכלו ליטול מישראל את יכלתה לעמוד איתנה בפני צער וכאב.

אבל אנחנו למדנו להחזיק מעמד נגד הטרור, להגן על המטוסים והנוסעים שלנו, להפוך את השגרירויות שלנו למבצרים קטנים ולפטל בחצרות בתי־הספר שלנו ובחצות הערים שלנו. אני צעדתי מאחרי הארונות וביקרתי אצל המשפחות השכולות של קרבנות הטרור הערבי, והתמלאתי גאווה על שאני שייכת לאומה שמשוגלת לספוג את המהלומות האלו — את המהלומות האלו הפחדניות והמרושעות — בלי שתאמר "די. דינו. תנו למחבלים מה שהם רוצים מפני שאין אנו יכולים לשאת עוד". ממשלות אחרות נכנעו לדרישות המחבלים, העמידו לרשותם מטוסים והוציאו אותם מבתי־הכלא, בעוד עתוני החוץ והשאל החדש קוראים להם "אנשי־גרילה" ו"לוחמי־חופש". אולם לגבינו הם נשארו פושעים ולא גיבורים, ואף־על־פי שכל הלוויה היתה עינוי בשבילי, מעולם לא התרשמתי מן ה"תפארת" של הטמנת מוקשים בסופרמרקטים ובאוטובוסים או מן ה"זוהר" של מלחמת־מצוה המחייבת להרוג שבעה יהודים זקנים בבית־אבות במינכן. והרגשתי בחילה פיוזת פשוט־כמשמעו כאשר הערבים שרצחו את אחד־עשר הספורטאים הישראלים באולימפיאדה ב־1972 שולחו לחפשי כעבור ששה שבועות בלבד תוך כדי פרסומת מסנוורת והוטסו ללוב. המדינות הערביות הוסיפו לתת למחבלים כסף, נשק ותמיכה ואתר־כד צווחו עד לב השמיים כאשר הבהרנו, בהתקפות שלנו על בסיסי המחבלים בסוריה ובלבנון, שבעינינו הממשלות של המדינות הללו גושאות באחריות למתרחש.

הפתרון היחיד, הפתרון האפשרי היחיד, היה שלום — לא רק שלום בכבוד אלא שלום של קבע. והדרך היחידה להשיג זאת היתה להוסיף ולשכנע את היידיים שלנו שעמדתנו נכונה — מאחר שאויבינו לא היו מוכנים אפילו לדבר אתנו — ולבחון כל אחת מן האפשרויות שעשויות להוליך לשיחות.

הרבה מן הנסיעות שערכתי ומן השיחות שקיימתי חייבות עדיין להישאר בגדר סוד, אבל אני סבורה שעל אחת מהן אני רשאית לכתוב כיום. בתחילת 1972 בא סגן־שר־החוץ של רומניה לביקור בישראל, לכאורה רק כדי להיפגש עם אנשים במשרד־החוץ שלנו. אבל הוא העלה בקשה אחת מיוחדת: הוא ביקש לראות אותי, והוא הדגיש שרצונו לראות אותי ביחידות; שום איש אחר לא יהיה נוכח בשיחה שלנו. יש לנו יחסים טובים מאד עם רומניה. סוף סוף, זוהי

הארץ היחידה במזרח-אירופה שלא ניתקה את היחסים הדיפלומטיים אתנו אחרי מלחמת-ששת-הימים ושסירבה בהתמדה לקחת חלק במשא-התעמולה הודוני של ברית-המועצות נגד ישראל או להצטרף להוקעות של הגוש הסובייטי נגד ה"תוקפנות" שלנו. כרתנו עם הרומנים הסכמי-סחר שהיו כדאיים לשני הצדדים, החלפנו אתם תערוכות אמנות, מוזיקאים, מקהלות ולהקות-תיאטרון, והיתה עלייה מסוימת מרומניה. עם נשיא רומניה המלבב והנמרץ, ניקולאי צ'אושסקו, נפגשתי ב־1970 (וחיבבתי אותו) ואני הערצתי אותו על שלא נכנע ללחץ הערבי והצליח לקיים קשרים דיפלומטיים גם אתנו וגם עם המדינות הערביות. ידעתי שצ'אושסקו מעוניין לקדם הסדר-שלום במזרח התיכון, ולמעשה לא הופתעתי כאשר הודיע לי סגן-שר-החוץ שלו, ברגע שהיינו לבדנו, שאמנם בא לישראל רק כדי לומר לי את הדברים הבאים:

"הנשיא שלי שלח אותי", אמר, "להודיע לך שכאשר ביקר לא מכבר במצרים ראה את הנשיא סאדאת וכי, כתוצאה מן הפגישה שלהם, יש לנשיא שלי הודעה חשובה ביותר בשבילך. הוא היה רוצה להביא אותה אליך בעצמו, אך הואיל ואינו יכול [הוא עמד לצאת לסין], הרי הוא מציע שתבואי לבוקארשט. את יכולה לבוא בעילום-שם או, אם זאת את מעדיפה, שנשמח להזמין אותך באופן רשמי". לא קיבלתי שהנסיעה לסין מוציאה ממילא מכלל אפשרות ביקור בישראל, אבל אמרתי כי מובן שאבוא לבוקארשט בהקדם האפשרי. לא בעילום-שם — דבר זה לא נראה לי כדרך של נסיעה לראש-ממשלתה של ישראל (אלא אם כן הדבר היוני בהחלט) — אבל מיד לאחר שאקבל הזמנה רשמית. כעבור זמן קצר הגיעה הזמנתו של צ'אושסקו, ואני טסתי לרומניה.

ארבע-עשרה שעות (בשתי ישיבות ארוכות) ביליתי עם צ'אושסקו, שאמר לי כי מפי סאדאת עצמו נמצא למד שהמנהיג המצרי מוכן להיפגש עם ישראלי — אולי אתי, אולי לא אתי; אולי תהיה הפגישה בדרג גבוה קצת יותר מזה של ראש-המדינות, אבל פגישה כלשהי תוכל להתקיים. אמרתי: "אדוני הנשיא, זאת הידיעה הטובה ביותר ששמעתי זה שנים רבות" — וזאת היתה אמת-לאמתה. שעות דיברנו על כך, וצ'אושסקו היה נסער כמעט לא פחות ממני. לא היה לו שום ספק שהוא מוסר שדר היסטורי ואמיתי בהחלט. הוא אפילו דיבר אתי על פרטים. "אנו לא נעבוד באמצעות שגרירים או משרד-חוץ", אמר, "לא ילי ולא שלך". הוא הציע שסגן-שר-החוץ שלו יקיים מגע אישי אתי באמצעות שמחה דיניץ, שהיה אז המזכיר המדיני שלי, ובא אתי לבוקארשט.

נראה היה באמת כאילו אחרי שנים רבות כל-כך עומד הקרח להישבר. אבל הוא לא נשבר. כשחזרתי לישראל חיכינו וחיכינו — לשווא. לא היה המשך כלל. כל מה שאמר סאדאת לצ'אושסקו — והוא ודאי אמר לו משהו — היה חסר כל ערך, ויש בי חשד שהסיבה שבגללה לא שמעתי עוד מצ'אושסקו שום דבר נוסף על הפגישה עם סאדאת היתה שלא יכול היה למצוא את לבן להודות, אפילו לפני, שסאדאת רימה אותנו.

ככל שהדבר נוגע לעהונות ולציבור — הן בישראל והן ברומניה — היה זה

סתם ביקור שיגרתי; צ'אוסקו ערך לי ארוחת-צהריים, ראש-הממשלה ערך לי ארוחת-ערב, ואני ערכתי לו ארוחת-ערב. אבל התוצאה בעלת-המשמעות היחידה מביקורי בבוקארשט — שבו תליתי תקוות כל-יך גדולות — היתה שיכולתי להשתתף בקבלת-שבת בבית-הכנסת הכוראלי בבוקארשט ולהיפגש עם הרבה מאות יהודים רומנים — בני-חורין לאין שיעור יותר משהיו יהודי מוסקבה בזמנו, אך נפעמים כמעט באותה מידה מנוכחותי ביניהם. הם קיבלו את פני בנחשול כזה של אהבה לישראל עד שהיתה לי הרגשה שאני נישאת ממש על גבי הנחשול, ואינני סבורה ששמעתי פעם שירים עבריים מושרים יפה יותר או ביתר-עדנה מאשר באותו ערב-שבת. כאשר הלכתי למכונת שלי ראיתי המון עצום ממתין לי בשתיקה גמורה; 10,000 יהודים באו מכל קצווי רומניה לראות אותי. הסתובבתי וניגשתי אליהם ואמרתי "שבת שלום", ושמעתי 10,000 קולות עונים ואומרים "שבת שלום". אותה פגישה כשלעצמה היתה שווה בשבילי במחיר הנסיעה, ויותר מכך. והדבר המוחשי היחיד שהבאתי אתי בחזרה (אף כי אז לא ידעתי זאת) היה העור הענקי של דוב שחור שנתן לי ראש-ממשלת רומניה (צייד מהולל) שאחרי-כן "השאלתי" אותו לילדי רביבים. הם התפעלו ממנו, ולגביהם לא היו בו אותם זכרונות מרים שסימל בשבילי.

היו גם עוד נסיעות למקומות אחרים ופעם אפילו הרפתקה בחוף-לארץ שממנה למדתי ששום דבר שאעשה אי-פעם לא יעבור עוד באין רואים. באביב 1971 יצאתי למסע של עשרה ימים לדנמרק, פינלנד, שבדיה ונורווגיה. בין ביקורי בהלסינקי לביקורי בשטוקהולם היה סוף-שבוע והודמנות נדירה, אם אתכנן אותה כהלכה, להיות מחוץ להשגתם של הטלפון, הטלקס, המברקים והכתבים. אבל לא היה קל כל-יך למצוא מקום מבודד לשם מנוחה ועם זאת לנהוג על-פי תקנות הבטחון, שיותר ויותר קבעו לאן אסע וכיצד אסע. לשפתי בירושלים ביקשה משגריר ישראל בשטוקהולם שיחפש איזה מקום מתאים שאינו מרוחק מדי מבירת שבדיה ויודיע לנו כבעוד-מועד. זמן קצר לפני צאתי את ישראל צילצל הטלפון: אחד השרים רצה לומר כמה צר לו שלא יוכל לבוא להיפרד ממני, אבל יש משהו מעניין שהוא רוצה לומר לי. שתים-שלוש דקות גילגלנו שיחה, ואחרי-יך נסעתי לשדה-התעופה.

בהלסינקי הגיעה אלי ידיעה מן השגרירות שלנו בשטוקהולם ששום דבר לא נמצא וכי הדבר הטוב ביותר שעלי לעשות באותם שני ימים פנויים הוא לנסוע לשטוקהולם ולהינפס במלון שלי שם עד שיתחיל הביקור הרשמי שלי. לפתע-פתאום זכרתי אותו טלפון שקיבלתי ברגע האחרון ממש לפני יציאתי, ושאלתי את לו קדר — לתמהונה הרב — אם ימצא חן בעיניה סוף-שבוע בלאפלאנד. "לאפלאנד?" היא לא יכלה להאמין שאני מדברת ברצינות. "ובכן", הסברתי, "עד הרגע הזה נשכח ממני הענין כולו, אבל הזמינו אותנו להתאספן במעון-קיץ נהדר בשממה של לאפלאנד הפינית ששייכת לידיד מסור של ישראל. הוא הבטיח להגיע לנו שם את הזמן, ואני מצדי הייתי רוצה לנסוע". היו כל מיני השגות: שומרי-הראש שלי אמרו שהמקום מבודד מדי ונידח מדי; לו

אמרה שאין לנו הבגדים הנאותים ושאנחנו נמות מקור; אנשי-הבטחון הפינים והשבדים התפלצו מן הרעיון שאני אטוס למקום שנמצא במרחק כ-100 מיל בלבד מן הגבול הסובייטי; וכולם החליטו שזהו שגעון לנסוע למרחק של 1,200 מיל בשביל חופשה של יומיים. אבל אני רציתי לנסוע — ואמנם נסענו.

נסיעתנו היתה אפופת-סוד במידה שאין למעלה ממנה, כמובן. נסענו לשטוקהולם ומשם המשכנו ללאפלאנד במטוס קטן, ובאור-השמש המזהיר של שעות אחר-הצהריים הגענו לרובאניימי, הבירה של לאפלאנד הפינית. בשדה-התעופה, שהיה בגודל של מגרש-טניס קטן, המתינו לנו כמה מוניות וראשי-העיר של רובאניימי עם זוגתו. אמרו לו רק שכמה אורחים חשובים עומדים לבוא, אך לא סיפרו לו אפילו מי הם. כפי שהתברר, היה גם עתונאי אחד שנקלע למקום במקרה ובמקרה ראה שאשתו של ראשי-העיר מתזיקה ורד. מי ראה ורדים בלאפלאנד? הוא נתן עוד מבט אחד באנשים היורדים מן המטוס, נעץ עיניו באישה סצרת-הקומה במעיל כבד, שכפי הנראה היתה הנוסעת-החשובה-מאד שבשבילה נועד אותו הורד היקר, אמר לעצמו שהדבר לא ייתכן ואחר-כך, כשהיינו כבר בדרכנו בשלג אל מעוז-הקיץ, תפס פתאום שבאמת אני הייתי זאת — ומיד שיגר מברק לעורך שלו.

ברובאניימי בהייתי להפליא, החלפתי כוח ותורתו לשטוקהולם במצב-רוח מצוין, אלא ששם נתגלה לי שכל העולם רוצה לדעת על פגישתי המחתרתית עם הרוסים. וכי מאיזה טעם אחר יכלה גולדה מאיר לנסוע ללאפלאנד הפינית? על מה שיחחנו? עם מי נפגשתי? איש לא האמין באמת, לא בסקנדינביה ולא בשום מקום אחר, בעצם, עד שמר צאראפקין, סגן-שרי-החוץ הסובייטי, הגיע לאוסלו יום לפני צאתי ממנה — בלי לראות אותי. אז השלימה העתונות סוף-סוף עם העובדה הלא-דראמטית שבכל ארבעים-ושמונה השעות שעשייתי בלאפלאנד רק אכלתי, ישנתי, קניתי מוכרות עשויות עורי-צבי לנכדים שלי ונסעתי בין האגמים הנחמדים, השותקים, הקפואים.

במשך חמש היגנים הללו היו זמנים שבהם הייתי מוכנה בשמחה לברוח מכל זה אילו חשתי שאני רשאית לעשות זאת, לא מפני שכוחותי כשלו ולא מפני שהקצב היה נמרץ כדי בשבילי אלא בעיקר מפני שעייפתי כל-כך לחזור על עצמי לעתים כה קרובות, לומר אותם דברים טוב ושוב ולא להגיע לשום מקום. עייפתי גם לשימוע על התסביכים המדומים שלי מפי אנשים שלדעתם היינו צריכים לפעול בצורה שתביא לידי כך שישראל תימסר לידי הנשיא סאדאת, או, מוטב עוד יותר, לידי מר ערפאת. התברר לי כי פירוש הדבר שעלי לחדול מלזכור את לקחי העבר ושעלי לנסות לשכנע את יושבי ישראל שמאחר שפעם, פעמיים ושלוש פרצו לתוך הבית הלאומי שלנו הרי אנו צריכים לעקור ממנו עכשיו וללכת למקום אחר — במקום לקבוע סורגים-ברזל על החלונות ומנעולים חזקים נוספים על הדלתות. כן, היו לי תסביכים. הם התחילו אם לא בקיוב הרי בוועידת-אוויאן ב-1938, ובכל מה שקרה לנו מאז לא היה שום דבר שיסייע להחליש אותם. אפילו בישראל עצמה היו אנשים שחשבו — ואמרו בקול —

שהממשלה אינה עושה "די" להגיע לעמק-השווה עם הערבים, אף-על-פי שמעולם לא הצליחו להציע שום דבר שאותו לא ניסינו בעצמנו.

היתה גם צעקה מתמדת מצד חלק קטן אך קולני ביותר באוכלוסיה על דברים כגון החלטתה של הממשלה, אחרי מלחמת-ששת-הימים, להרשות למספר יהודים להתישב בחברון, עיר ביהודה (כ-35 ק"מ מדרום לירושלים) שלפי המסורת היהודית קבורים בה האבות ושהיתה בירתו של המלך דוד קודם שיעביר אותה לירושלים. הצלבנים בשעתו גירשו את היהודים מתברון, אבל בימי השלטון העותמאני בארץ חזרו אליה כמה יהודים, והיתה בעיר קהילה יהודית ממש עד לזמן הטבח הערבי האיום שגירש סופית את שרידי היהודים מן העיר ב-1929 (אף כי ב-1931 חזרו אליה כמה משפחות יהודיות שהוצאו ממנה רק באפריל 1936, כשפרצו המאורעות בארץ, על-ידי המשטרה הבריטית). אחרי 1948 לא הגיעו הירדנים ליהודים אפילו לבקר במערת-המכפלה הקדושה ולהתפלל על קברות האבות. אבל חברון נשארה קדושה ליהודים, ובערב-פסח 1968, לאחר שהובאה העיר תחת שלטון ישראלי, התאחזה בה קבוצה של יהודים חרדים צעירים וקנאים, למרות האיסור הצבאי על התיישבות בגדה המערבית, ונשארה שם בלי רשות. לא היה כל ספק שהתנהגותם בלתי-נאותה ביותר והיא גורמת נזק רב ל"דימוי" של ישראל. הערבים הרעישו עולמות מיד על "הסיפוח היהודי" של חברון, ודעת-הקהל בישראל היתה חלוקה מאד בנושא זה. מצד אחד, ברור היה שהמתישבים מנסים ליצור עובדה מוגמרת ולאליץ את ממשלת ישראל לקבל החלטה בטרם-עת על עתיד הגדה המערבית וההתיישבות העברית בה. מצד שני, אף-על-פי שהצטערתני על הצורה שבה נטלו את החוק לדיהם, כאילו היו במערב הפרוע, נראה היה לי כי השאלה האמיתית היא לא מה עשו, בעצם, ואפילו לא כיצד הם עשו זאת, אלא משהו הרבה יותר רציני.

האם יש בזה הגיון, שאלתי את עצמי ואת חברי, שהעולם (לרבות ה"יונים" שלנו עצמנו, החסודות מאין כמוהן) ידרוש ממשלה יהודית שתוציא חוקים האוסרים על יהודים בפירוש להתישב באיזה מקום שהוא על-ידי-אדמות? מה בדיוק יקרה לחברון בסופו של דבר, זאת ידעתי לא יותר מכל אדם אחר. אבל נניח, אמרתי, שבאחד הימים, אם ירצה השם, נחתום על חוזה-שלום עם ירדן ו"נחזיר" את חברון. האם יהיה פירוש הדבר שאנו נסכים שלעולם לא ירשו ליהודים לגור שם שוב? מובן, ששום ממשלה בישראל לעולם לא תוכל להתחייב על איסור נצחי על ישיבת יהודים באיזה מקום שהוא בארץ-הקודש. וחברון לא היתה עיר-שוק רגילה; היתה לה חשיבות עצומה בעיני יהודים מאמינים.

חרדשים על חרדשים היינו מתדיינים ומתווכחים ובודקים את הנימוקים בעד וכנגד עד שב-1970 הרשינו לבנות מספר מצומצם של יחידות-דיור ליהודים באזור בשולי העיר חברון שהמתישבים קראו לו קרית-ארבע, הוא שמה השני של חברון בעברית — והסערה המסוימת הזאת שככה. אבל בנסיגות נוספים של התיישבות שלא-כחוק טיפלנו בצורה יותר תקיפה — כל כמה שהכאיב הדבר לממשלה שעליה לצוות לחיילים ישראלים לגרור יהודים ולהוציא אותם ממקומות

שבהם רצו להתישב בגדה המערבית. הרשינו ליהודים להתישב במקומות מסוימים בשטחים המוחזקים, אבל רק כשהיתה התישבות כזאת בהתאמה גמורה עם האינטרסים המדיניים והצבאיים שלנו.

עוד מוקד מתמיד לתשומת-לב בינלאומית היו המקומות הקדושים הנוצריים, הן בגדה המערבית והן בירושלים. לכן אין צורך לומר ששמחתי מאד שיכולתי לבוא לוותיקן בינואר 1973, כאשר התקבלתי על-ידי האפיפיור פאולוס הששי לראיון של שמונים דקות. זאת היתה פעם ראשונה שראש-ממשלה ישראלי התקבל לראיון אצל האפיפיור, אף כי ביום האחד של ביקורו בישראל ב-1964, כאשר בא לארץ הקדושה כעולה-רגל, נפגש האפיפיור עם הנשיא ז"ר, עם אשכול ועם כל ממשלת ישראל למעשה. זאת לא היתה פגישה מאושרת ביותר. האפיפיור הבהיר בהחלט שביקורו אין בו בשום-פנים משום הכרה מלאה מצד הוותיקן במדינת-ישראל; במשך שלושה ימים קבע את המטה שלו בירדן ולא בישראל, ושדר-הפרידה ששלח לנו מן המטוס שלו הופנה בקפידה לתל-אביב, לא לירושלים. תמיד היו היחסים בין הוותיקן לתנועה הציונית עדינים, מאז זכה תיאודור הרצל להתקבל לראיון אצל פיוס העשירי ב-1904 והאפיפיור אמר לו אז: "אין אנו יכולים למנוע יהודים מללכת לירושלים, אך לעולם לא נוכל לתת לכך הכרה... היהודים לא הכירו במשיח שלנו; אין אנו יכולים להכיר ביהודים". אפיפיורים אחרים היו ידידותיים יותר. שרת התקבל פעמיים (פעם אחת כשר-החוץ של ישראל) אצל פיוס השנים-עשר. האפיפיור יוחנן העשרים-ושלושה התייחס לישראל באהדה ואפילו בחמימות, והזמינו אותנו לשלוח נציג הן להלווייתו והן להכתרה של פאולוס הששי. ב-1969 קיבל פאולוס את אבא אבן לראיון רשמי, והשגריר שלנו ברומא קיים תמיד קשרים טובים והדוקים למדי עם כל מיני אישים רמי-דרג בוותיקן. אבל אף-על-פי שהוותיקן הכיר בכל המדינות הערביות, עדיין הוא מונע את הכרתו מישראל; ועדיין יש להבהיר היכן בדיוק עומד הוותיקן בשאלת ירושלים. אך נדמה לי שאחרי הכל השלים הוותיקן בנפשו עם מציאותה של המדינה היהודית. סיפור הראיון שלי עם האפיפיור התחיל לא ברומא אלא בפאריז. במשך שנים השתתפתי בכינוסים השנתיים של האינטרנאציונל הסוציאליסטי (שאני סגנית-הנשיא שלו) בכל מקום שהם נערכים. ב-1973 היתה פגישת המנהיגים הסוציאליסטיים צריכה להתקיים בפאריז — כחודש וחצי לפני הבחירות הכלליות בצרפת — ומובן שהיה בדעתי לבוא, כמוני כראשיהן הסוציאליסטיים של ממשלות אחרות, כולל אוסטריה, דנמרק, פינלנד ושבדיה, כמו גם ראשי מפלגות שהיו באופוזיציה. לתמהון הכל מיהר זורו' פומפידו והאשים אותי שעיקר מטרתי בבואי לפאריז הוא להשפיע על "הקול היהודי" (שאינו קיים בצרפת) לטובת הסוציאליסטים. כתוצאה מן המהומה שהתעוררה בעקבות זאת בצרפת, זכה האינטרנאציונל הסוציאליסטי — שלדאבון-הלב אין איש מקדיש לו הרבה תשומת-לב בדרך-כלל — למידה עצומה של פרסומת, והוא הדין באיבתה של ממשלת צרפת כלפי ישראל, איבה שכפי הנראה לא היתה יכולה להתגבר עליה. על-כל-פנים, הואיל וממילא עמדתי לבוא לצרפת, הציע השגריר שלנו